

ILUSTRACE JANA WILLENBERGA V SUMOVNÍ KRONICE Z ROKU 1615

JANA TVRZNIKOVÁ

Abstrakt: Příspěvek představuje soubor ilustrací dochovaných v zábavné próze *Sumovní kronika velmi pěkná o silném rohovém Saifřidovi* vytištěné roku 1615 v Praze u Mikuláše Štrause. Přináší zjištění, že na ilustracích se podíleli tři řezáči, přičemž nejvyspělejší z nich vytvořil známý kreslíř a dřevořezáč Jan Willenberg. Tato skupina je charakteristická smyslem pro detail, promyšlenou dynamickou kompozicí a zakomponováním pečlivě vykresleného města jakožto kulisy hlavního výjevu. Jelikož se doposud nikdo nepokusil Willenbergovy ilustrace vyhledat a komplexně zhodnotit, přispívá tato analýza k rozšíření znalostí o jeho práci pro pražské tiskaře.

Klíčová slova: Jan Willenberg (1571–1613), *Rohový Siegfried*, předbělohorská dřevořezová ilustrace.

Ačkoliv se český ilustrátor Jan Willenberg (1571–1613) těšil a těší poměrně velké badatelské pozornosti¹ (naposledy mu několik dřevořezů připsal Leoš Mlčák²), prozatím nikdo se nepokusil systematicky vyhledat a komplexně zhodnotit ilustrace, které nám tento význačný grafik zanechal v mnohých knihách vytištěných v Čechách i na Moravě na přelomu 16. a 17. století. Předkládaná analýza přispěje k rozšíření poznatků o jeho práci – představí soubor ilustrací dochovaných v *Sumovní kronice velmi pěkné o silném rohovém Saifřidovi*,³ které mu dosud nebyly atribuovány.

Jan Willenberg se narodil v Trzebnici poblíž Vratislavi, dětství pak prožil v Přerově na Moravě. Tam se uchytil jako začínající umělec, ovšem dle literatury se vyučil v Norimberku.⁴ Po roce 1582 pracoval pro olomouckou tiskárnu Friedricha Milichthalera, kde vytvořil výzdobu Paprockého *Zrcadla slavného Markrabství moravského*.⁵ V letech 1595–1600 byl zaměstnán v premonstrátské tiskárně v Louce u Znojma,⁶ v jejichž výrobcích (tedy například v dílech rakouského jezuita Georga Scherera) se dochovaly nejstarší dřevořezy signované jeho spojitým monogramem JW [1]. Poté již zkušený grafik přesídlil do Prahy, kde pracoval na ilustracích a dekoru pro místní tiskaře – z jeho pražské éry známe především Paprockého *Diadochos*,⁷ do kterého přispěl promyšlenými vedutami, či Harantovo *Putování ... do města*

1 Soupis literatury nabízí VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri, 2008, s. 1021–1022, heslo Willenberg Jan.

2 MLČÁK, J. Grafické ilustrace olomouckých tisků z let 1598–1639 od Jana Willenberga a Eliáše Hauptnera. *Vlastivědný věstník moravský*. 2017, roč. 69, č. 1, s. 20–28.

3 *Summowj Kronyka welmi pěkná o synném Rohowém Sayffrydowi*. Praha: Mikuláš Štraus, 1615. Knihopis K04470.

4 Dle HLAVICOVÁ, Z. *Jan Willenberg, knižní ilustrace*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 7. Hlavicová čerpala z ZAPLETAL, F. Willenbergovy pohledy na města moravská, rakouská, slovenská, česká i slezská. *Vlastivědný věstník moravský*. 1954, IX, s. 163.

5 PAPROCKÝ z Hlohol, B. *Zrcadlo Slavného Margrabství Moravského*. Olomouc: dědicové Bedřicha Milichthalera, 1593. Knihopis K06862. August Sedláček Willenberga jako autora dřevořezů ještě neuvádí. SEDLÁČEK, A. Úvahy o Zrcadle Paprockého. *Časopis Matice Moravské*. 1907, LXXIX, s. 18–30, 204–219.

6 O Loucké tiskárně VOLF, J. K dějinám knihtisku v Louce a ve Znojmě, *Od Horácka k Podjví II*, 1924–1925, s. 49–52, 65–67, 100–103, 106–108, 113–119, 145–149.

7 PAPROCKÝ z Hlohol, B. *Diadochos id est successio: Ginák Poslaupnost Knížat a Králův Českých*, Praha: dědicové Jana Šumana, 1602. Knihopis K06843. Blíže VEČEŘOVÁ, P. *Šumanská tiskárna (1585–1628)*. Praha: Scriptorium, 2002, s. 56.

*Benátek*⁸ obsahující kromě vedut i vyobrazení zvířat a zajímavé figurální kompozice. Willenbergovy veduty se nedochovaly jen formou dřevořezů v tištěných knihách, ale i ve skicách uloženém v Knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově, jenž je významným dokladem jeho kreslířské práce v terénu.⁹

Je jisté, že tento schopný umělec (popřípadě jeho hypotetický pražský ateliér) vytvořil mnohem více ilustrací otištěných v českých a moravských knihách přelomu 16. a 17. století, než je momentálně známo, což potvrzují nejen navržené atribuce Jakubce a Mlčáka,¹⁰ ale také objev prací předložených v tomto příspěvku, na něž autorka narazila při analýze výzdobných prvků knih z produkce pražského tiskaře Mikuláše Štrause.¹¹ Ten roku 1615 (tedy dva roky po Willenbergově smrti) vytiskl zábavnou prózu *Sumovní kronika velmi pěkná o silném rohovém Saifridovi*, kterou přeložil český spisovatel a dramatik Tobiáš Mouřenín (asi 1555–1625). Typ „der Hürnen Seyfrit“ (tedy rohový Siegfried) vychází ze středověké písně o Nibelunzích a zaměřuje se na období Siegfriedova mládí, jeho hrdinské činy a záchranu princezny Krymhildy. Veršovaný text v tomto případě doprovází kromě titulního dřevořezu 27 ilustrací s pohádkovými rysy, jež demonstrují všechny důležité popsané děje. Z hlediska figurální kompozice ilustrace vykazují návaznost na německé vzory,¹² přidanou hodnotu však tvoří města na pozadí vyobrazená torzovitě i překvapivě detailně. Jejich charakter odkazuje na Willenbergův podíl na ilustracích a vrcholná práce tohoto souboru (Siegfried shazující ze skály obra) nese také grafikův monogram JW [1].¹³

Již Zuzana Hlavicová, která se zabývala ilustračním doprovodem Harantova *Putování*, upozornila, že ačkoliv spolu ilustrace stylově souzní, menší část mohla být vytvořena méně zručným řezáčem.¹⁴ Po pečlivé analýze konstatujeme, že Willenberg mohl vytvořit kreslířské návrhy pro *Sumovní kroniku*, avšak výsledné ilustrace se liší vyspělostí řezáčské práce:

První skupinu ilustrací vyřezal sám Willenberg. Je charakteristická smyslem pro detail a promyšlenou dynamickou kompozicí; ilustrátor zde občas namísto přehledné jednoduché šrafury použil rovnoběžnou křížovou šrafuru. Způsob jeho práce s přírodními útvary a bohatým krajinným prostředím můžeme sledovat při porovnání výjevu Draka a Krymhildy na skále a hory Quarantena z Harantova *Putování*.¹⁵ Fyziognomie Siegfriedova obličje na titulním dřevořezu se zase nápadně podobá obličejí trestance z téže Harantovy knihy.¹⁶ Město tvořící zadní plán výjevu Drak a Krymhilda na skále pak vykazuje analogie s ilustrátorovým

8 HARANT z Polžic a Bezdručic, K. *Putowánj aneb Cesta z Královstwj Českého do Města Benátek*. Praha: Dědicové Daniela Adama z Veleslavína, 1608. Knihopis K02903. Blíže HLAVICOVÁ, Z. *Jan Willenberg, knižní ilustrace*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2008.

9 PODLAHA, A. – ZAHRADNÍK, I. *Jana Willenbergera Pohledy na města, hrady a památné stavby Království českého z počátku XVII. století*. Praha: [s. n.], 1901.

10 JAKUBEC, O. Nejstarší olomoucké teze z konce 16. století nalezeny ve sbírce univerzity v Bamberku. *Žurnál Univerzity Palackého v Olomouci*. 2010, č. 17, s. 8; MLČÁK, J. Grafické ilustrace olomouckých tisků z let 1598–1639 od Jana Willenberga a Eliáše Hauptnera. *Vlastivědný věstník moravský*. 2017, roč. 69, č. 1, s. 20–28.

11 Některé závěry této analýzy by měly vyjít příští rok v *Knihách a dějinách*.

12 Viz například *Hierinn findt jr ein sch[ö]nes Lied Von dem H[ü]rnen Sewfrid*. Norimberk: Kunigunde Hergot, 1530. VD16 H 4072. [*Das Lied vom Hürnen Seyfrid*], [Straßburg: Jakob Frölich, ca. 1550]. VD16 ZV 30194. Soupis dochovaných tisků nabízí: GOTTFRIED–PORTAL [online]. [cit. 2017-08-2017]. *Hürnen Seyfrid*, 2014. Dostupné z: <http://gottfried.unistra.fr/nibelungen/deutsche-fassungen/hurnen-seyfrid/>

13 *Summownj Kronyka...*, s. C7b.

14 HLAVICOVÁ, Z. *Jan Willenberg, knižní ilustrace*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2008. Autorka konkrétně poukázala pouze na ilustrace na stranách 128, 143, 145 2. dílu *Putování*, které měl dle jejího mínění vytvořit Willenbergův pomocník.

15 Srovnej *Summownj Kronyka...*, s. A7a; HARANT, *Putowánj...*, díl I., s. 218.

16 Srovnej *Summownj Kronyka...*, s. A1a; HARANT, *Putowánj...*, díl II., s. 209.

Obrázek č. 1: Strana C7b. Národní knihovna, sign. 54 K 11790.

vyobrazením Hranic na Moravě v Paprockého *Zrcadle*.¹⁷ Jiné přímé vazby na Willenbergovy veduty jsme nenalezli, a to ani v jeho výše zmíněném skicáři.

- S. A1a: Siegfried jedná s králem, v zadním plánu město (83×63 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. A2b: Kovář a Siegfried kují železo (51×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. A3a: Vlevo nový tovaryš vyrábí podkovu, vpravo kovář posílá Siegfrieda pryč (52×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. A3b: Siegfried bojuje s drakem (51×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. A4a: Siegfried přináší k mrtvému drakovi dřevo na podpal (52×66 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. A4b: Siegfried zapaluje draka, v zadním plánu uhlíř zapaluje mlíř (51×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. A5a: Siegfried se potírá drakovým tukem (51×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. A6a: Drak unáší Krymhildu, kulisu výjevu tvoří mohutné hradby (52×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. A7a: Drak a Krymhilda na skále, v zadním plánu město (52×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. C7b: Siegfried shazuje ze skály obra, vpravo mu vychází vstříc Krymhilda, v zadním plánu město, vpravo dole monogram JW (51×65 mm) – v dvojitém rámečku [1].

Domníváme se, že druhou, méně propracovanou, avšak přesto kvalitní část vytvořil Willenbergův pomocník, který se od svého mistra naučil dobře reprodukovat figury a vykreslovat

¹⁷ Srovnej *Summownj Kronyka...*, s. A7a; PAPROCKÝ, *Zrcadlo...*, s. Yyy1a.

detaily, avšak většinu ploch vyplňoval dlouhou mírně zaoblenou šrafurou často zasahující až k obrysům vyobrazených objektů, což působí rušivým dojmem. Stejně jako jeho mistr se nevyhýbal vyobrazením měst, ta ovšem nejsou vykreslena tak důkladně. Rozdíl je patrný, pokud sledujeme téma princezny Krymhilda na skále, která je ve Willenbergových pracích vždy větší a pečlivě vyobrazená, kdežto pomocník pouze naznačil její postavu v dálece.

- S. B1a: Král vysílá posla (52×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. B1b: Siegfried jede na koni, vlevo pes, v zadním plánu na skále sedí Krymhilda (52×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. B3a: Setkání Siegfrieda s trpaslíkem, v zadním plánu na skále sedí Krymhilda (52×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. B5a: Siegfried hází trpaslíka proti skále, v zadním plánu město (52×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. B6a: Boj Siegfrieda s obrem (52×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. C2a: Obr a Siegfried (51×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. C3a: Obr se rozmachuje mečem proti Siegfriedovi ležícímu pod štítem, v zadním plánu město a na skále sedící Krymhilda (51×67 mm) – v dvojitém rámečku [2],
- s. C3b: Vlevo stojí obr hledící na Krymhildu na skále, vpravo za štítem sedí Siegfried, za ním trpaslík (51×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. C6b: Boj obra a Siegfrieda na skále, Krymhilda přihlíží (52×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. D7b: Trpaslík, Krymhilda a Siegfried, v zadním plánu loďka na vodě a město (51×67 mm) – v dvojitém rámečku.

Poslední soubor ilustrací mohl být vytvořen buď začínajícím řezáčem, jenž nastoupil do učení snad teprve po Willenbergově smrti, nebo laikem, kterého tiskař spisu Mikuláš Štraus angažoval jednorázově za účelem získání chybějících ilustrací. Poměrně dobrý figuralista zvládal obrysové tahy, ale nekoncentroval se na detail a plochy vyplňoval jen širokou šrafurou.

- S. D1b: Krymhilda a Siegfried hodují na skále, zprava k nim přilétá drak, město (51×67 mm) – v dvojitém rámečku [3],
- s. D2b: Boj Siegfrieda s drakem, vpravo přihlíží Krymhilda, město (51×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. D4b: Drak ze skály chrlí oheň na Siegfrieda, pod skálou sedí Krymhilda, město (51×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. D5b: Boj Siegfrieda s drakem, pod skálou je ukryta Krymhilda, město (52×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. D6b: Siegfried přetíná draka, vpravo stojí Krymhilda, město (51×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. D7a: Siegfried leží Krymhildě v klíně, v zadním plánu náznak města (51×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. E1a: Krymhilda a Siegfried jedou na jednom koni, král na druhém, v zadním plánu město (52×67 mm) – v dvojitém rámečku,
- s. E2b: Siegfried sype poklad do řeky, za ním stojí kůň a Krymhilda (51×67 mm) – v dvojitém rámečku.

Navržená atribuce vychází z dosavadních znalostí o Willenbergově díle a s případnými příbývajícími poznatky se může částečně změnit. Prozatím se zdá, že ilustrace tohoto známého

Obrázek č. 2: Strana C3a. Národní knihovna, sign. 54 K 11790.

Obrázek č. 3: Strana D1b. Národní knihovna sg. 54 K 11790.

umělce se nachází převážně v první části spisu, navazují na ně práce jeho pomocníka a do závěrečné části byly zařazeny obrázky neproškoleného řezáče. Domníváme se, že stylovou nejednotnost (a klesající úroveň) štoček mohlo zapříčinit buď Willenbergovo úmrtí roku 1613, nebo v ruce držíme až pozdější vydání tohoto titulu doplněné o méně kvalitní ilustrace. Koneckonců, již Milan Kopecký upozornil, že unikátně dochované exemplář *Sumovní kroniky* vyšel po sedmileté mezeře v publikační činnosti překladatele díla Tobiáše Mouřenína.¹⁸ Příspěvek potvrdil, že Willenbergův motivický záběr nezahrnoval jen mnohými badateli akcentované veduty, grafik je však s oblibou zapojoval jakožto kulisu a jejich speciální charakter je vysoce účinným vodítkem k identifikaci jeho prací. Účast dalších dvou řezáčů by zase mohla svědčit o tom, že Willenberg vybudoval v rudolfínské Praze malý dřevorezáčský ateliér, a tak zaplnil nedostatek tvůrčích kapacit, který tiskaři do té doby suplovali příležitostným najímáním jednotlivců na konkrétní úkol. Činnost tohoto hypotetického ateliéru pak mohla zanechat stopy v mnohých výrobcích českých i moravských tiskařů vzniklých na počátku 17. století. Tato otázka si jistě zaslouží samostatné komplexní zpracování, kterého se jí z důvodu nevelkého zájmu badatelů o dějiny starší knižní ilustrace doposud nedostalo.

JAN WILLENBERG'S ILLUSTRATIONS IN SUMOVNÍ KRONIKA FROM 1615

Summary: The paper represents a set of illustrations preserved in the entertaining prose *Sumovní kronika velmi pěkná o silném rohovém Saifřídovi*, which was printed in 1615 by Mikuláš Štraus in Prague. It concludes that the illustrations were made by three wood print engravers and the most advanced illustrations were made by well-known draughtsman and wood print engraver Jan Willenberg. The attention to detail, well-thought dynamic composition and incorporation of thoroughly drawn city as the backstage of the main scene characterize this group. No one has attempted to search and evaluate Willenberg's illustrations yet, therefore this analysis helps to broaden the knowledge of his work for printers in Prague.

Key words: Jan Willenberg (1571–1613), „*Hürnen Seyfrit*“, the woodcut illustration before 1621.

Mgr. Jana Tvrzníková (*1991)

Vystudovala knihovnědu na Ústavu informačních studií a knihovnictví FF UK a od podzimu 2017 je doktorandkou na tomtéž ústavu (téma disertační práce: *Obrazová složka tisků Jiřího Melantricha z Aventinu*). V současné době pracuje jako knihovnice na oddělení rukopisů a starých tisků v Knihovně Národního muzea v Praze. Zabývá se dějinami předbělohorského knihtisku se zaměřením na ilustraci.

18 KOPECKÝ, M. Tobiáš Mouřenín z Litomyšle: veršovaná tvorba. Praha: Academia, 1995, s. 13.